

Verbeteren van het taal-leesonderwijs

Monitoren van een goede leesstart

Het realiseren van een goede leesstart voor alle leerlingen is dagelijks werk voor veel leerkrachten in groep 1 en 2. Hoe weet je of je aanpak effect heeft op de leesvoorwaarden van de kinderen?

Cor Aarnoutse is emeritus-hoogleraar taal-lezen (po) en was directeur van het Expertisecentrum Nederlands in Nijmegen

Aafke Bouwman is taal-leesspecialist bij CPS Onderwijsontwikkeling en advies

Meester Jos leest in zijn groep 2 het prentenboek *Rupsje Nooitgenoeg* (Carle, 1990) voor. De kinderen kennen het boek. Jos heeft voorafgaand aan het lezen de opdracht gegeven: 'als je "Rupsje Nooitgenoeg" hoort, steek je je duim omhoog'. Veel kinderen zitten op het puntje van hun stoel, want ze willen niet één keer missen. De duimen vliegen de lucht in steeds als meester Jos 'Rupsje Nooitgenoeg' zegt. Na afloop van het verhaal vraagt de meester wat de eerste letter is van 'rupsje' en van 'nooitgenoeg'. Nadat er een aantal woorden door de kinderen zijn bedacht die beginnen met de 'r' en de 'n' en ook woorden waarin de 'r' of de 'n' voorkomen, mogen ze in de klas en de hal op zoek gaan naar dingen waarin ze een 'r' of een 'n' horen. Eenmaal terug in de kring mogen alle kinderen hun voorwerpen laten zien en de namen ervan uitspreken, zo mogelijk in stukjes. Alicia heeft een ring gevonden en zegt /r/ /i/ /ng/. Pieter vond een pen en zegt /pe/ /n/.

Het verbeteren van het taal-leesonderwijs is hal jaren de inzet van veel basisscholen in Nederland. Het realiseren van een goede leesstart voor alle leerlingen is daarmee dagelijks werk geworden voor leerkrachten in groep 1 en 2.

Uitgaan van een betekenisvolle context is hierbij van belang. Hoe weet een leerkracht nu of zijn aanpak ook effect heeft op de leesvoorwaarden van de kinderen? Gaat een kind ook daadwerkelijk vlot(ter) en vloeiend(er) lezen in groep 3 en 4? In dit artikel worden enkele belangrijke uitkomsten belicht van drie onderzoeken waarin een aantal signaleringsinstrumenten op het gebied van beginnende geletterdheid zijn ontwikkeld. De kwaliteitsvraag 'Doen we de goede dingen?' wordt naast de vraag 'Doen we de goede dingen goed genoeg?'

gezet. Daarom leggen we de uitkomsten naast het domein lezen uit de referentieniveaus Taal van het Ministerie van OCW (2009).

Met succes leren lezen

Onderzoekers, interne begeleiders en leerkrachten hebben zich in het verleden afgevraagd: wat zijn cruciale vaardigheden waarover kinderen aan het eind van groep 2 moeten beschikken om in groep 3 met succes te kunnen leren lezen? Deze cruciale vaardigheden worden 'leesvoorwaarden' genoemd. Deze vraag stond centraal in drie langlopende (longitudinale) onderzoeken, waarbij metingen bij dezelfde leerlingen op een aantal tijdstippen werden verricht (Aarnoutse, 2004; Verhagen, Aarnoutse & Van Leeuwe, 2006). Deze onderzoeken gingen uit van twee vragen:

1. welke vaardigheden in groep 1 en 2 zijn van belang voor het *technisch* leren lezen in groep 3?
2. welke groei of ontwikkeling laten die vaardigheden zien op het gebied van beginnende geletterdheid in de groepen 1, 2 en 3?

Om deze vragen te beantwoorden zijn verschillende toetsen (signaleringsinstrumenten) voor het meten van de belangrijkste vaardigheden ontwikkeld. Bovendien is nagegaan op welke momenten die toetsen het beste konden worden afgenomen.

Vaardigheden voor leren lezen

Uit de drie onderzoeken blijkt dat twee aspecten van cruciaal belang zijn voor het leren lezen, namelijk:

- het bewustzijn of besef bij kinderen dat woorden uit afzonderlijke klanken bestaan (fonemisch bewustzijn),
- de snelheid waarmee kinderen bekende informatie uit het geheugen ophalen en benoemen (benoemsnelheid).

Dit betekent dat kinderen die in groep 2 erg zwak zijn in het herkennen van klanken in woorden en in het samenvoegen van klanken tot hele woorden de kans lopen om in groep 3 ernstige problemen te krijgen met het leren lezen. Hetzelfde geldt voor kinderen die bekende informatie, zoals de namen van bekende cijfers of letters, niet snel uit hun geheugen kunnen ophalen en benoemen. Ook blijkt dat een toets voor fonemisch bewustzijn en een toets voor benoemsnelheid in groep

Het is verstandig niet alleen prentenboeken voor te lezen, maar ook informatieve boeken te behandelen

2 het beste voorspellen welke kinderen in groep 3 problemen met technisch lezen krijgen. Het fonemisch bewustzijn speelt in groep 2 en in de eerste helft van groep 3 een belangrijke rol, maar daarna neemt de invloed ervan snel af. Hetzelfde geldt in nog sterkere mate voor letterkennis.

Ontwikkeling van vaardigheden

Overgang van groep 1 naar groep 2

Van groep 1 naar groep 2 is sprake van een spectaculaire groei van verschillende vaardigheden op het gebied van beginnende geletterdheid, zoals:

- begrijpend luisteren en het onthouden van zinnen,
- het herkennen van letters en lettercombinaties,
- het herkennen van klankgroepen (bij een rijmopdracht) en van afzonderlijke klanken.

Het snel ophalen en benoemen van de namen van bekende cijfers en letters (benoemsnelheid) gaat ook vooruit, al is die groei niet zo groot. Woordenschat gaat het minst sterk vooruit. Woordenschat is heel belangrijk voor het begrijpend luisteren en voor begrijpend lezen in groep 3 en de volgende groepen.

Woordenschat of kennis van de betekenis van woorden is een vaardigheid die veel voorkennis veronderstelt. Als deze voorkennis in de voor-schoolse periode niet voldoende is ontwikkeld, is een groei in groep 1 en 2 moeilijk te realiseren. De leerkracht kan de kennisachterstand proberen te verkleinen door dagelijks bewust woorden te behandelen die voor veel kinderen nieuw zijn. Verder is het verstandig om niet alleen prentenboeken voor te lezen, maar ook regelmatig informatieve boeken te behandelen.

Een andere oorzaak van een achterblijvende woordenschat kan zijn dat veel leerkrachten in groep 1 en 2 wel woorden aanleren, maar deze vervolgens in de periode erna te weinig laten terugkomen in passende contexten. Volgens De With (2013) is het bovendien van groot belang dat kinderen zich steeds meer bewust worden van de noodzaak een leven lang woorden te leren. Leerkrachten kunnen hierin een rol spelen door kinderen woorden en woordleerstrategieën aan te leren en deze steeds te herhalen. Het stimuleren van en oefenen met kinderen om zelf de betekenis van woorden uit illustraties en teksten af te lezen, draagt ook op jonge leeftijd al bij aan eigenaarschap in het vergroten van de woordenschat.

Overgang van groep 2 naar groep 3

Van groep 2 naar groep 3 is een zeer sterke groei van het fonemisch bewustzijn te zien. Leerlingen gaan flink vooruit in het onderscheiden van de begin- en eindklank van woorden (fonemische analyse) en in het samenvoegen van klanken tot woorden (fonemische synthese). Het fonemisch bewustzijn ontwikkelt zich het sterkst in groep 2 en niet in groep 3, zoals jarenlang gedacht is. Blijkbaar zijn kinderen van groep 2 erg gevoelig >>

Van groep 1 naar groep 2 is sprake van een spectaculaire groei in het herkennen van letters en lettercombinaties

voor de klanken van woorden en spelen veel leerkrachten daarop in door op een speelse en tegelijk systematische wijze aandacht te besteden aan de ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn (zie bijvoorbeeld *Werkmap Fonemisch bewustzijn* van Förrer en Huijbregts, 2011). Een belangrijke taak voor leerkrachten is om kinderen die zwak zijn in fonemische analyse en synthese zo snel mogelijk op te sporen (signaleren) en te helpen. Als sommige kinderen bepaalde klanken niet goed kunnen horen (onderscheiden) en uitspreken, is de hulp van een logopedist(e) vaak heel effectief.

Signaleringstoetsen

De drie longitudinale onderzoeken hebben een toetspakket met signaleringstoetsen opgeleverd, waarin de resultaten van het onderzoek zijn verwerkt (Aarnoutse, Beernink & Verhagen, 2010). Dit toetspakket heeft als doel om leerlingen die zwak zijn op het gebied van beginnende geletterdheid zo vroeg mogelijk te signaleren, te diagnosticeren en te helpen. Een dergelijk pakket moet voor groep 1 en 2 de volgende toetsen bevatten om een gefundeerde uitspraak te kunnen doen over een goede leesstart in groep 3:

- een toets voor fonemische analyse,
- een toets voor fonemische synthese,
- een letterkennistoets,
- een toets voor woordenschat,
- een toets voor het snel ophalen en benoemen van bekende informatie zoals de namen van cijfers en letters (benoemsnelheid).

Zoals gesteld hangt, naast het fonemisch bewustzijn, het snel ophalen en benoemen van de namen van bekende cijfers en letters sterk samen met succesvol technisch leren lezen in groep 3 (en de volgende groepen). Uit onderzoek van Van den Bos (2008) blijkt zelfs dat een toets voor het snel ophalen van de namen van bekende cijfers en letters een van de belangrijkste instrumenten is bij de diagnose van dyslexie.

Scholen die gebruikmaken van een dergelijke toets sporen in groep 2 en 3 de kinderen op die gevaar lopen moeite te krijgen met technisch lezen of het snel herkennen van woorden zoals gemeten met de *Drie-Minuten-Toets* van het Cito (2003). Technisch lezen en woordenschat vormen de basis voor begrijpend lezen en daarom is het belangrijk dat het onderwijs in technisch lezen in de groepen

• Human Touch Photo

Kennisachterstand verklein je door bewust woorden te behandelen die voor veel kinderen nieuw zijn

4 tot en met 8 de nodige aandacht krijgt. Naast een signalerende en diagnosticerende waarde is het belangrijk om leerkrachten toetsen aan te reiken waarmee ze het effect kunnen nagaan van de extra aandacht en hulp die ze aan de zwakke leerlingen geven. Een toetspakket heeft idealiter dus meerdere doelen:

- het vroegtijdig signaleren en diagnosticeren,
- het effect van extra hulp vaststellen.

De toetsen uit het pakket van Aarnoutse c.s. voor het meten van woordenschat, fonemische analyse, fonemische synthese en benoemselheid kunnen in groep 2 en 3 worden afgenomen om het effect van extra hulp of remediëring aan zwakke leerlingen vast te stellen.

Leerkrachten zien het belang van een vroegtijdige signalering steeds meer in. Passende signaleringstoetsen zijn:

- gemakkelijk af te nemen,
- niet te moeilijk of te gemakkelijk voor de kinderen,
- valide (ze meten wat ze moeten meten) en betrouwbaar (je kunt van de uitslag op aan),
- goede voorspellers van het niveau van technisch en begrijpend lezen in groep 3.

Daarnaast meten ze het effect van extra hulp, zoals oefeningen en spelletjes, bij zwakke kinderen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan een klankspel in het speellokaal. De leerkracht vertelt een kort verhaal, passend binnen het thema. Zodra kinderen woorden met de 's' horen, mogen ze naar de overkant springen. Een ander voorbeeld is het in tweetallen zoeken van voorwerpen in de klas of buiten waar de kinderen de 'r' in horen. Deze voorwerpen, zoals een kaart en emmer, mogen in een hoepel worden gelegd. Vervolgens kan de leerkracht nog een nieuw spel introduceren: voorwerpen die rijmen, zoals blok en sok, moeten bij elkaar worden gelegd en de rijmwoorden worden gezongen.

Doorlopende leerlijnen

Sinds 1 augustus 2010 is de Wet referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen van kracht. Hierin is vastgelegd wat leerlingen op bepaalde momenten tijdens hun schoolloopbaan moeten kennen en kunnen. Voor taal gaat het referentiekader uit van vier domeinen: *mondelijke taalvaardigheid, lezen, schrijven* en *taalverzorging*. Voor elk domein zijn vier fundamentele taalniveaus beschreven: 1F tot en met 4F. De wet bevordert hiermee doorlopende leerlijnen voor de leerlingen. Het is daarom belangrijk dat scholen aan de hand van een cyclus werken. Scholen stellen doelen, realiseren een passend aanbod en signaleren en monitoren vroegtijdig. Het Nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO) heeft samen met het Expertisecentrum Nederlands voor eind groep 2, voor de vier domeinen, tussendoelen Taal vastgesteld. Het is de bedoeling dat de leerkracht het aanbod afstemt op deze doelen en toetst met signaleringstoetsen of

Wat betekenen de signaleringstoetsen (Aarnoutse, Beernink & Verhagen, 2010) voor de leerkracht?

- Inzet van de juiste instrumenten om beginnende geletterdheid te meten,
- Inzet van de instrumenten op de juiste tijd in de ontwikkeling van kinderen,
- Meten van het effect van de extra hulp,
- Inzet van gerichte, juiste interventies in de 'zone van naaste ontwikkeling' van ieder kind. Onnodige activiteiten en ongewenste herhaling daarvan worden zo voorkomen. Ieder kind krijgt een passend en uitdagend aanbod.

Meer informatie

Meer informatie over de signaleringstoetsen, inclusief vier gratis te downloaden herziene toetsen uit het *Toetspakket Beginnende geletterdheid?* Ga naar www.hjk-online.nl/hjk/downloads

de doelen zijn behaald. Daarna stelt de leerkracht het aanbod opnieuw vast. De doelen zijn dus het uitgangspunt en stellen de leerkracht in staat vroegtijdig te signaleren. Dit zorgt ervoor dat de juiste interventies op het juiste moment kunnen worden ingezet. Het is evident dat dit bijdraagt aan de realisatie van een doorlopende leerlijn en het behalen van de vastgelegde beheersingsdoelen voor zoveel mogelijk leerlingen.

Ervaringen van twee scholen

Intern begeleider Sandra Bouwmeester van basisschool Pieter Bas gebruikt de signaleringstoetsen van het *Toetspakket Beginnende Geletterdheid* om alle leerlingen goed te kunnen volgen. 'Ik heb voor dit toetspakket gekozen omdat de toetsen genormeerd zijn. Leerkrachten hebben verschillende verwachtingen over leesvoorwaarden van kinderen in groep 2. De doelen maken duidelijk wat kinderen op welk moment moeten kunnen en kennen. De toetsen laten zien of de doelen beheerst worden of niet. Daarbij moet een verschillende aanpak binnen de school voorkomen worden. De duidelijke handleiding waarin staat hoe de toets wordt afgenomen en hoeveel tijd een leerling krijgt, bevordert ook één aanpak bij het toetsen binnen onze school.' Intern begeleider Anneke de Haan van basisschool De Tweemaster verwerkt de uitkomsten van toetsen in het leerlingvolgsysteem ParnasSys. 'Daarmee is de doorgaande lijn naar groep 3 duidelijk. Leerkrachten zijn alerter en zetten op grond van de resultaten interventies in om de overgang naar groep 3 beter te laten verlopen. Er worden klankspelletjes en ontwikkelingsmateriaal in de weekplanning opgenomen, die kinderen alleen en samen uitvoeren. In de kleine kringen wordt het aanbod dat aan de grote groep aangeboden is, herhaald.' 🌸

Literatuur

De literatuurlijst is beschikbaar via www.hjk-online.nl/hjk/downloads